Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky

Vincenc Jarolímek

Úlohy Appoloniovy rozšířené na koule

Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky, Vol. 48 (1919), No. 1-2, 101--112

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/121114

(2) rovnicí (3):

$$\frac{(y_1-u)^2}{(y_2-u)^2}=\frac{x_1}{x_2}. \tag{4}$$

Avšak podle obr. 4. jest

$$\frac{x_1}{x_2}=\frac{y_1}{y_2}, \tag{5}$$

tedy

$$\frac{(y_1-u)^2}{(y_2-u)^2}=\frac{y_1}{y_2}, \tag{6}$$

z čehož [1])

$$y_1^2y_2-2uy_1y_2+u^2y_2=y_1y_2^2-2uy_1y_2+u^2y_1,$$

čili

$$u^2(y_2-y_1)=y_1y_2(y_2-y_1),$$

posléze

$$u=\pm\sqrt{y_1y_2}. \tag{7}$$

Z toho jde toto řešení úlohy: spusťme $\overline{a\alpha}\perp Y$ (obr. 4.), $b\beta\perp Y$, a sestrojme $u=\sqrt{\overline{o\alpha}\,.\,\overline{o\beta}}$ tím, že body α, β proložíme libovolnou kružnici a vedeme k ní bodem o tečnu $\overline{o\gamma}=u$; $\overline{ov}=\overline{o\gamma}$ dá vrchol paraboly v, $vO\perp Y$ její osu. Dále učiňme $\overline{vt}=\overline{mv}$; spojnice $\overline{at}$, tečna v bodě a, protne Y v bodě n, $\overline{nf}\perp\overline{at}$ dá ohnisko paraboly f. Přeneseme-li $\overline{o\gamma}$ na Y od o dolů do v' ($\overline{ov'}=-u$), bude v' vrchol druhé paraboly úloze hovící. — Synthetické odvození této konstrukce podává autorův spis „Základové geometrie polohy v rovině a prostoru“, svazek II., odst. 105. γ), obr. 169.

Úlohy Apolloniovy rozšířené na koule.

Podal Dr. **Vinc. Jarolímek.**

Plocha kulová jest určena čtyřmi podmínkami. Má-li plocha kulová procházeti danými body (značka .), dotýkati se daných rovin (značka |) a koulí (značka ○), možno sestaviti z těchto prvků po čtyrech celkem 15 úloh (obr. 1.), tolik, kolik je kombinací ze tří prvků čtvrté třídy s opakováním. Zní tedy na př. úloha 8. takto: Sestrojiti plochu kulovou, která procházejíc da-

[1]) Anebo oddvojmocníme rovnici (6) a řešíme vzniklou rovnici lineární podle u.

ným bodem, dotýká se daných dvou rovin a dané koule[1]) zároveň. Chceme tuto podati řešení všech patnácti úloh.[2])

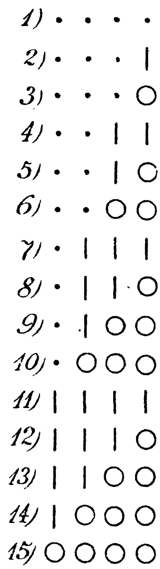

Obr. 1.

1. *Dány čtyři body a, b, c, d.* Jinak řečeno jest danému čtyřstěnu kouli opsati. Aby úloha byla možná, nesmí dané čtyři body ležeti v jedné rovině, aniž tři z nich v jedné přímce. Spojme body $\overline{ab}$, $\overline{ac}$, $\overline{ad}$. V středu každé této tětivy postavme rovinu kolmo. Průsečík těchto tří rovin dá střed koule s, poloměr $= \overline{sa}$. (Odůvodnění konstrukce, kdykoli je snadné, pozůstavíme vždy čtenáři.)

2. *Tři body a, b, c, tečná rovina τ.* Řešení zakládá se na větě: Seče-li přímka procházející libovolným bodem v kouli v bodech a, b, má součin úseků $\overline{va} . \overline{vb}$ na všech paprscích svazku v hodnotu stálou, rovnaje se čtverci tečny $\overline{vt}$ vedené bodem v ke kouli: $\overline{vt}^2 = \overline{va} . \overline{vb}$. To vychází přímo ze známé věty planimetrické vzhledem ke kružnici, ve které rovina (avt) seče plochu kulovou. Hodnota $\overline{vt}^2$ slove *mocností* koule vzhledem k bodu v; je kladná nebo záporná podle toho, je-li bod a vně nebo vnitř koule, a rovná se nulle, je-li v na povrchu koule. Z toho také jde, že všecky tečny vedené bodem v ke kouli mají stejnou délku $\overline{vt}$, vyplňujíce kužel rotační.

Úlohu 2. řešíme tudíž takto: Stanovíme průsečíky p, q spojnic $\overline{ab}$, $\overline{ac}$ na rovině τ, sestrojíme úsečky $\overline{pm}$, $\overline{qn}$ podle rovnic $\overline{pm}^2 = \overline{pa} . \overline{pb}$, $\overline{qn}^2 = \overline{qa} . \overline{qc}$, opíšeme v rovině τ ze středu p kružnici K poloměrem $= \overline{pm}$, ze středu q kružnici L poloměrem $= \overline{qn}$, a stanovíme společné průsečíky s_1, σ_1 kružnic K, L; patrně jsou to dotyčné body dvou koulí úloze hovících na rovině τ. Středy pak s, σ obdržíme, postavíme-li v bodech

---

[1]) Pro krátkost budeme dále „plochu kulovou" jmenovati prostě „koulí."

[2]) Studující VI. a VII. třídy reální mohou příslušné konstrukce vykonati skutečně užitím deskriptivní geometrie, kladouce pro zjednodušení práce jednu danou rovinu do průmětny na př. prvé.

s_1, σ_1 kolmice na rovinu τ, a protneme-li je rovinou, která kolmo půlí tětivu $\overline{ab}$. Koule je nemožná, neprotínají-lí se kružnice K, L (neleží-li všecky všecky dané body a, b, c na *téže* straně roviny τ).

Řešení 2. Proložme body a, b, c kružnici K v rovině $\varrho \equiv (abc)$, v středu kružnice o postavme přímku $O \perp \varrho$, která obsahovati bude střed koule s. Přímkou O položme rovinu $\sigma \perp \tau$, stanovme průsečnice rovin $\overline{\sigma\tau} \equiv O_1$ a rovin $\overline{\sigma\varrho} \equiv S$. Přímka S protne kružnici K v bodech d, e, rovina pak σ přímku O_1 v bodě p; pO_1 bude tečnou ke kouli. Sestrojme úsečku $\overline{pu}$ podle rovnice $\overline{pu}^2 = \overline{pd} \cdot \overline{pe}$, na O_1 vnesme $\overline{pt} = \overline{pu}$, postavme v bodě t kolmici na rovinu τ; průsečík její s přímkou O dá střed žádané koule s, poloměr $= \overline{st}$. Druhý bod t' na O_1, jehož $\overline{t'p} = \overline{pu}$, dá kouli druhou. Připadne-li bod p mezi body d, e, jest mocnost $\overline{pu}^2$ negativní, úloha tedy nemožná.

3. *Tři body a, b, c, koule tečná λ.* Buďtež μ, λ dvě libovolné koule, m, o jejich středy. Rovina ϱ položená přímkou střednou $\overline{mo}$ seče μ, λ v hlavních kružnicích M, L; geom· místo bodů stejných mocností vzhledem k M, L je přímka $H \perp \overline{mo}$, t. ř. chordála kružnic, která spojuje průsečíky obou kružnic, jsou-li reálné. Rovina $\sigma \perp \varrho$ proložená přímkou H sluje *chordálnou rovinou* koulí μ, λ, jejíž všecky body mají vzhledem k μ, λ mocnosti stejné; tato rovina σ obsahuje kružnici, ve které plochy μ, λ se pronikají, je-li reálná. Dotýkají-li se koule μ, λ v bodě t, je tečná rovina v bodě t chordálnou rovinou koulí. *Třem* plochám kulovým μ, λ, $\varkappa$ příslušejí tři roviny chordálné, které se pronikají *v jedné přímce* $S \perp \varrho$, protože rovina ϱ položená středy koulí seče tyto ve třech kružnicích, jichž chordály (jak z planimetrie povědomo) procházejí týmž bodem. Přímka S je geom. místem bodů stejných mocností vzhledem k μ, λ, $\varkappa$; každým bodem p přímky S vedené tečny ke koulím μ, λ, $\varkappa$ mají touž délku r, takže ze středu p opsati lze poloměrem r kouli, která seče všecky tři koule μ, λ, $\varkappa$ v úhlech pravých — *koule orthogonálná.* Je-li tedy sestrojiti chordálnou rovinu σ dvou koulí μ, λ, které se neprotínají, protněme koule třetí koulí φ o libovolném středu i poloměru, ale tak, aby protala plochy μ, λ v kružnicích reálných, jichž roviny se protnou

v přímce S. Přímkou S proložme posléze rovinu σ kolmo ke spojnici středů koulí μ, λ.[1])

Přistupme k řešení úlohy 3. Proložme body a, b, c kružnici R v rovině $(abc) \equiv \varrho$ (obr. 2., kdež si myslíme rovinu ϱ kolmo k nákresně), a v středu jejím postavme kolmici $O \perp \varrho$; na O bude střed s žádané koule $\varkappa$. Kružnicí R jest nyní proložiti plochu kulovou $\varkappa$ tak, aby se dotýkala dané koule λ; bod dotyku (zatím neznámý) budiž t. Proložíme-li kružnicí R libovolnou kouli μ, budou chordálné roviny koulí μ, λ, $\varkappa$ protínati se v společné přímce S. Vytkněme tedy na přímce O kdekoli

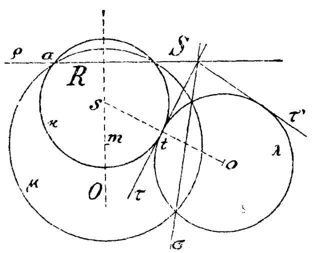

Obr. 2.

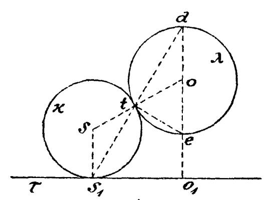

Obr. 3.

bod m, ale tak, aby koule μ opsaná ze středu m poloměrem $\overline{ma}$ *protínala* danou kouli λ; rovina proniku σ je chordálnou rovinou koulí μ, λ; chordálnou rovinou koulí μ, $\varkappa$ je rovina ϱ, ježto se protínají v kružnici R. Průsečnicí rovin $\varrho\sigma \equiv S$ musí procházeti i třetí rovina chordálná τ koulí λ, $\varkappa$, a tyto mají se dotýkati; položme tedy přímkou S tečnou rovinu τ k dané kouli λ (o středu o), stanovme dotyčný bod t $(\overline{ot} \perp \tau)$. Průsečík přímek O, $\overline{ot}$ dá střed s, $\overline{sa}$ poloměr žádané koule $\varkappa$. Druhá tečná rovina τ' položená přímkou S ke kouli λ dá výsledek druhý.

[1]) *Čtyřem koulím* náleží celkem šest rovin chordálných, které po třech se protínají ve čtyřech přímkách, tyto pak procházejí vesměs jedním bodem o, jehož mocnosti ke všem koulím jsou si rovny; tečny vedené bodem o ke koulím mají stejnou délku $\overline{ot}$. Poloměrem $\overline{ot}$ opsaná koule ze středu o slove *orthogonálnou koulí* $\varkappa$ daných čtyř koulí; ona protíná tyto koule vesměs v úhlech pravých, t. j. je-li m společný bod koule $\varkappa$ a jedné koule dané, stojí tečné roviny, položené bodem m k oběma těmto koulím, na sobě kolmo.

4. *Dva body a, b, dvě tečné roviny* τ, σ. Rozpolme úhel rovin τ, σ rovinou ϱ, která obsahovati bude střed s žádané koule $\varkappa$. Stanovme bod c, souměrný k a podle roviny ϱ, jímž $\varkappa$ tolikéž musí procházeti. Body a, b, c a rovinou τ jest úloha převedena na úl. 3.

5. *Dva body a, b, tečná rovina* τ, *tečná koule* λ. Budiž o střed koule λ, s střed koule žádané $\varkappa$. Mysleme si, že koule $\varkappa$ je sestrojena (obr. 3., kdež rovinu τ si myslíme kolmou k nákresně), bod dotyku s_1 na τ, bod dotyku obou koulí t na $\overline{so}$ a zároveň na $\overline{ds_1}$, když $\overline{do} \perp \tau$. Ježto $\triangle ds_1o_1 \sim \triangle dte$, bude $\overline{de} : \overline{dt} = \overline{ds_1} : \overline{do_1}$, čili $\overline{ds_1} \cdot \overline{dt} = \overline{do_1} \cdot \overline{de}$. Avšak $\overline{ds_1} \cdot \overline{dt}$ je mocnost koule $\varkappa$ pro bod d, tedy součin úseků na *každé* sečně vedené bodem d ke kouli $\varkappa = \overline{do_1} \cdot \overline{de} =$ konst. Spojíme-li tedy

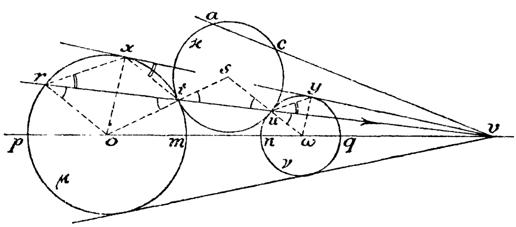

Obr. 4.

daný bod a s bodem d, a je-li c druhý průsečík sečny $\overline{ad}$ s koulí $\varkappa$, bude $\overline{da} \cdot \overline{dc} = \overline{do_1} \cdot \overline{de}$. Podle toho řešíme úlohu 5. takto: středem o dané koule λ veďme kolmici $\overline{oo_1} \perp \tau$, stanovme její průsečíky d, e s koulí λ, spojme body ad, a sestrojme na $\overline{ad}$ bod c tak, aby $\overline{da} \cdot \overline{dc} = \overline{do_1} \cdot \overline{de}$, tož tím, že body a, o_1, e proložíme rovinu, v ní týmiž body vedeme kružnici a stanovíme její průsečík c s přímkou $\overline{ad}$. Bod c leží na kouli $\varkappa$, která tudíž je určena třemi body a, b, c a tečnou rovinou τ, čímž úloha je převedena na úl. 3. Tato konstrukce dá výsledky dva, ale celkem budou čtyři, ježto koule $\varkappa$, λ mohou se dotýkati také vnitř; další bod c' nových dvou koulí dostaneme na přímce $\overline{ae}$ a na kružnici ao_1d.

6. *Dva body a, b, dvě tečné koule* μ, ν. Mysleme si, že žádaná koule $\varkappa$ dotýká se koulí μ, ν (obr. 4.) v bodech t, u, jež leží na přímkách středných $\overline{os}$, $\overline{\omega s}$. Budiž v vnější bod podob-

nosti (č. střed homologie) koulí μ, ν, totiž ve vrcholu vnějšího kužele koulím opsaného. Bod v leží na přímce středné $\overline{o\omega}$, která seče μ, ν ve vnitřních bodech m, n. Spojnice $\overline{ut}$ seče kouli μ v dalším bodě r; spojme $\overline{or}$. Z rovnosti úhlů jedním obloučkem v obr. 4. označených jde $\overline{or} \parallel \overline{\omega u}$, jsou tedy body r, u homologické, t. j. spojnice $\overline{rtu}$ musí procházeti bodem v. Budiž $\overline{vyx}$ jedna vnější společná tečna koulí, $\overline{ox} \perp \overline{vx}$, $\overline{\omega y} \perp \overline{vy}$. Z rovnosti úhlů dvojím obloučkem označených jde $\triangle vxt \sim \triangle vuy$, z čehož $\overline{vt} : \overline{vx} = \overline{vy} : \overline{vu}$, čili $\overline{vt} \,.\, \overline{vu} = \overline{vx} \,.\, \overline{vy} =$ konst., a poněvadž to platí o libovolné sečně jdoucí bodem v, jest také

$$\overline{vm} \,.\, \overline{vn} = \overline{vx} \,.\, \overline{vy} = \overline{vt} \,.\, \overline{vu} = \text{konst.}$$

ježto pak $\overline{vt} \,.\, \overline{vu}$ je mocnost koule $\varkappa$ pro bod v, bude také na každé sečně $\overline{vca}$ koule $\varkappa$

$$\overline{va} \,.\, \overline{vc} = \overline{vu} \,.\, \overline{vt} = \overline{vm} \,.\, \overline{vn},$$

t. j. body a, c, m, n leží na téže kružnici.

Majíce tedy úlohu 6. řešiti, stanovme vnitřní průsečíky m, n spojnice $\overline{o\omega}$ s danými koulemi μ, ν, proložme body a, m, n (nebo také a, p, q) kružnici v rovině (amn), stanovme její průsečík c s přímkou $\overline{av}$, a sestrojme kouli $\varkappa$, která procházejíc body a, b, c dotýká se koule μ podle úlohy 3. Výsledky jsou dva; další dva dá vnitřní bod podobnosti koulí μ, ν pomocí kružnice apn.

7. *Bod a, tři tečné roviny τ, σ, φ.* Budiž průsečík rovin $(\tau\sigma\varphi) \equiv v$. Koule $\varkappa$ bude vnitř trojhranu $\tau\sigma\varphi$, v němž leží bod a. Rozpolme dva stěnové úhly trojhranu, na př. $\sphericalangle\, \tau\sigma$ rovinou ξ, $\sphericalangle\, \tau\varphi$ rovinou η; na průsečnici rovin $\xi\eta \equiv S$ bude střed s koule $\varkappa$. Na S vytkněme bod o, spusťme $\overline{ou} \perp \tau$; pomocná koule λ opsaná ze středu o poloměrem $\overline{ou}$ dotýká se rovin τ, σ, φ. Bodem podobnosti koulí $\varkappa$, λ je bod v. Spojnice $\overline{va}$ seče kouli λ v bodech m, n; přímka $\overline{as} \parallel \overline{mo}$ (poloměry homologické) protne S v středu s žádané koule $\varkappa$, $\overline{sa}$ její poloměr. Přímka $\overline{as'} \parallel \overline{no}$ dá střed koule druhé.

Řešení 2. Sestrojme přímku S jako prve a vepišme do trojhranu $\tau\sigma\varphi$ rotační kužel, jehož osa je S; koule $\varkappa$ bude do kužele vepsána. Rovina (aS) protne kužel ve dvou přímkách A, B. V rovině (aS) lze proložiti bodem a dvě kružnice K, K', jež dotýkají se přímek A, B. To jsou hlavní kružnice obou kulových ploch, jež úloze vyhovují.

8. *Bod* a, *dvě tečné roviny* τ, σ, *tečná koule* λ. Rozpolme úhel rovin τ, σ, který obsahuje bod a, rovinou ξ. Stanovme bod b, souměrný k bodu a podle roviny ξ; bod b bude také na kouli $\varkappa$. Tato je nyní určena dvěma body a, b, tečnou rovinou τ a tečnou koulí λ, čímž úloha převedena na úl. 5. Výsledky jsou čtyři jako tam; aby úloha byla možná, nesmí koule λ býti oddělena cele od bodu a ani rovinou τ, ani rovinou σ.

9. *Bod* a, *tečná rovina* τ, *dvě tečné koule* μ, ν. Z bodu a, tečných koulí μ, ν sestrojíme ještě jeden bod c žádané koule $\varkappa$ podle úlohy 6., načež kouli $\varkappa$ obdržíme z bodův a, c, tečné roviny τ a tečné koule μ podle úlohy 5. Výsledků jest osm; aby však úloha byla možná, musí dané koule (aspoň částečně) i daný bod ležeti na téže straně roviny τ.

10. *Bod* a, *tři tečné koule* μ, ν, π. Jako v úloze 9. sestrojíme bod c z prvkův a, μ, ν, obdobně další bod d z prvkův a, μ, π. Body a, c, d proložíme kouli $\varkappa$ dotýkající se koule μ podle úlohy 3. Ježto koulím μ, ν příslušejí dva body podobnosti, vnější v a vnitřní w, koulím pak μ, π rovněž dva v', w', a každá ze čtyř kombinací vw, $v'w$, vw', $v'w'$ dá výsledky dva, bude obecně *osm* koulí hovících úloze 10.

11. *Čtyři tečné roviny* omezují čtyřstěn, do něhož koule $\varkappa$ bude vepsána; střed její s je v průsečíku rovin ξ, η, ζ, jež půlí tři stěnové úhly čtyřstěnu α, β, γ, které přiléhají k jedné jeho stěně. Rozpůlíme-li také vnější úhly čtyřstěnu π-α, π-β, π-γ rovinami $\xi' \perp \xi$, $\eta' \perp \eta$, $\zeta' \perp \zeta$, dají průsečíky rovin $\xi\eta\zeta$, $\xi\eta\zeta'$, $\xi\eta'\zeta$, $\xi'\eta\zeta$, $\xi\eta'\zeta'$, $\xi'\eta\zeta'$, $\xi'\eta'\zeta$, $\xi'\eta'\zeta'$ středy celkem osmi koulí úloze vyhovujících.

12. *Tři tečné roviny* τ, σ, φ, *tečná koule* μ. Je-li s střed žádané koule $\varkappa$, jež dotýká se koule μ vně, o střed a r poloměr koule μ, t bod dotyku obou koulí, bude pomocná koule λ o středu s a poloměru $\overline{so}$ dotýkati se rovin $\tau' \parallel \tau$, $\sigma' \parallel \sigma$, $\varphi' \parallel \varphi$ jichž vzdálenosti od rovin daných $= r$. Sestrojme tedy pomocné roviny τ', σ', φ' tak, aby vzdálenosti jejich od středu o byly o r *větší*, než vzdálenosti daných rovin od středu o, a sestrojme střed s koule λ, která procházejíc bodem o dotýká se rovin

τ, σ', φ' podle úlohy 7.; s je střed žádané koule $\varkappa$, výsledky jsou dva. Roviny $\tau'' \parallel \tau$, $\sigma'' \parallel \sigma$, $\varphi'' \parallel \varphi$, které jsou o r *blíže* k středu o, než τ, σ, φ, dají obdobnou konstrukcí další dva výsledky.

13. *Dvě tečné roviny* τ, σ, *dvě tečné koule* μ, ν. Budiž r poloměr, a střed menší koule dané μ, s střed koule $\varkappa$ dotýkající se rovin τ, σ a koulí μ, ν *vně*. Mysleme si kouli λ o středu s a poloměru $\overline{sa}$. Plocha λ prochází bodem a, dotýká se rovin $\tau' \parallel \tau$, $\sigma' \parallel \sigma$, jež mají od středu s, tudíž i od středu a vzdálenost o r *větší* než roviny τ, σ, a dotýká se koule ν', která je soustředná s koulí ν, ale má poloměr o r *menší*. Roviny τ', σ' a kouli ν' sestrojme a stanovme podle úlohy 8. střed s koule λ, která procházejíc bodem a dotýká se rovin τ', σ' a koule ν' vně. Bod s je střed žádané koule $\varkappa$; její poloměr $= \overline{so} - r$. Výsledky jsou dva [1]; další dva obdržíme rovinami $\tau'' \parallel \tau$, $\sigma'' \parallel \sigma$, jež ke středu a jsou o r *blíže* než τ, σ, a koulí ν'', která je soustředná s koulí ν, ale má poloměr o r *větší*. Útvary τ', σ', ν'' dají další dva, útvary τ'', σ'', ν' také dva výsledky, jichž jest tudíž celkem *osm*.

14. *Tečná rovina* τ *a tři tečné koule* μ, ν, π. Budiž nejmenší daná koule π o poloměru r a středu a. Je-li s střed koule $\varkappa$ dotýkající se daných tří koulí *vně*, bude koule s ní soustředná λ o poloměru $\overline{sa}$ procházeti bodem a, dotýkati se koulí μ', ν', jež jsou soustředny s koulemi μ, ν, majíce však poloměry o r menší, a dotýkati se současně roviny $\tau' \parallel \tau$, jejíž vzdálenost $\tau'\tau$ jest o r *větší*, než vzdálenost τa. Proložíme tedy podle úlohy 9. bodem a plochu kulovou λ, která se dotýká koulí μ', ν' a roviny τ'; její střed s dá zároveň střed koule žádané $\varkappa$, jejíž poloměr $= \overline{sa} - r$. Tato konstrukce dá výsledky dva; další obdržíme pomocnými koulemi μ'', ν'' soustřednými s μ, ν, ale o poloměrech o r větších, a další pomocnou rovinou $\tau'' \parallel \tau$, jejíž vzdálenost $\tau''\tau$ jest o r menší než vzdálenost τa. Celkem úloha 14. dá výsledků 16.

15. *Čtyři koule* μ, ν, π, ϱ, jichž žádaná koule $\varkappa$ má se dotýkati. Redukcí nejmenší dané koule, na př. ϱ, v její střed o,

---

[1]) Nikoli čtyři jako v úloze 8., protože zde jde o koule dotýkající se daných koulí *vně*; tím vysvětluje se táž zdánlivá neshoda vyskytující se v následující úloze 14.

a současným zmenšením nebo zvětšením koulí μ, ν, π o poloměr r koule ϱ, převedeme úlohu tuto na úl. 10. Označíme-li redukované koule μ', ν', π', resp. μ'', ν'', π'', dostaneme celkem 8 kombinací těchto prvků třetí třídy, jež liší se toliko svými akcenty; každá dá výsledky dva, takže obecně úloha 15. skytá výsledků šestnáct. [1])

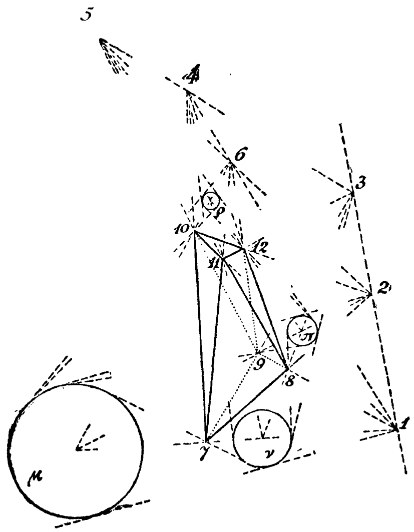

Obr. 5.

[1]) Podali jsme tuto vůbec konstrukce, jichž odůvodnití lze geometrií elementárnou. Výhodnější jsou ovšem některé konstrukce, jež poskytuje vyšší geometrie synthetická. Na př. úlohu 15. lze řešiti takto: *Vnější* body podobnosti 1, 2, 6 (obr. 5.) koulí $\mu\nu$, $\mu\pi$, $\mu\varrho$ určují rovinu podobnosti σ všech čtyř koulí (do níž zapadají i ostatní vnější body podobnosti 3, 4, 5). Rovině σ jakožto polárné přísluší v koulích póly m_0, n_0, p_0, r_0. Sestrojíme-li střed koule orthogonálné k daným koulím (viz poznámku k úloze 3. dole pod čarou) čili bod o stejných mocností, a promítneme-li z bodu o póly m_0, n_0, p_0, r_0 na povrchy příslušných koulí (na každé bude jeden průmět vnitřní m_1 a jeden vnější m_2) dostaneme body dotyku m_1, n_1, p_1, r_1 žádané koule $\varkappa$ na koulích daných. Poloměry průmětů vnitřních prodlouženy protnou se v středu s koule $\varkappa$, která se dotýká daných koulí vně, poloměry průmětů vnějších protnou se v středu s' koule $\varkappa'$, která se dotýká daných koulí vnitř, všecky je objímajíc.

Důkaz zakládá se na této úvaze: Ježto rovina σ prochází vnějším bodem podobnosti 1 koulí μ, ν, jsou i póly m_0, n_0 homologické $(\overline{m_0 n_0 1},$

16. Připojujeme ještě pět případů speciálních, kdy daný bod nachází se na dané rovině nebo na dané kouli. Tečná rovina s bodem dotyčným zastupuje tři podmínky, stačí tudíž podmínka ještě jedna. Dán buď na př. bod a, tečná rovina τ s bodem dotyčným b. Kolmice postavená v bodě b na rovinu τ protne rovinu ϱ, kterou postavíme v středu tětivy $\overline{ab}$ kolmo, v středu s žádané koule $\varkappa$, poloměr $= \overline{sa}$.

17. Bod a, tečná koule μ s bodem dotyčným b. Je-li o střed koule μ, spojme $\overline{bo}$ a postavme v bodě b rovinu $\tau \perp \overline{bo}$; τ je tečná rovina žádané koule $\varkappa$, je tudíž úloha převedena na předchozí.

18. Dvě tečné roviny τ, σ a dotyčný bod b v rovině τ. Rozpolme úhel rovin $\tau\sigma$ rovinou ϱ a v bodě b postavme kolmici $K \perp \tau$; K protne rovinu ϱ v středu s žádané koule $\varkappa$, poloměr $= \overline{rb}$. Rovina půlící vedlejší úhel rovin $\tau\sigma$ dá výsledek druhý.

19. Tečná rovina τ s bodem dotyčným b a tečná koule μ. Je-li o střed koule μ, s střed žádané koule $\varkappa$ dotýkající se koule μ vně, bude pomocná plocha kulová λ o středu s a poloměru $\overline{so}$ dotýkati se roviny $\tau' \parallel \tau$, jejíž vzdálenost $\tau'\tau$ rovná se poloměru r koule μ. Položme tedy rovinu $\tau' \parallel \tau$ tak, aby vzdá-

---

v jedné přímce); ale také dotyčné body m_1, n_1 na těchto koulích jsou homologické podle 1 (viz úl. 6.), a homologické spojnice $\overline{m_0 m_1}$, $\overline{n_0 n_1}$ musí se protnouti na chordálné rovině koulí μ, ν jakožto kollineační. Totéž platí i o každých jiných dvou koulích daných; ježto tedy každé dvě z přímek $m_0 m_1$, $n_0 n_1$, $p_0 p_1$, $r_0 r_1$ se protínají, musí procházeti jedním bodem o, a protože leží v chordálných rovinách koulí, jest bod o totožný se středem koule orthogonálné. Totéž platí o kouli $\varkappa'$ určené body m_2, n_2, p_2, r_2. Ostatní roviny podobnosti dají výsledky další. Vnějších bodů podobnosti přísluší čtyřem koulím — po dvou — celkem 6, vnitřních rovněž 6 (v obr. 5. označené 7, 8 . . . 12). Těchto dvanáct bodů leží po třech na šestnácti osách podobnosti $\overline{123}$, $\overline{345}$, . . . a každým bodem podobnosti procházejí čtyři osy. Osy podobnosti leží po šesti v osmi rovinách, z nichž každá obsahuje 6 bodů podobnosti. Každá z těchto osmi rovin dá dvě koule (obdobně jako prve rovina $\sigma \equiv \overline{126}$) úloze vyhovující, což zase potvrzuje, že úloha 15. dává obecně výsledků 16. Tyto roviny podobnosti omezují *osmistěn* 7, 8, 9, 10, 11, 12, jehož vrchoíy jsou ve vnitřních bodech podobnosti; protější jeho hrany, na př. $\overline{7, 8}$; $\overline{10, 12}$, leží v jedné rovině (úhlopříčné).

Při nepříznivých vzájemných polohách daných koulí (jsou-li nedaleko od sebe) stávají se některé výsledky nemožnými, takže žádaných koulí jest méně než 16 (ale vždy počet sudý), což platí i o úlohách předchozích.

lenost $\tau'o$ byla o r větší než vzdálenost τo, spusťme $\overline{bb'} \perp \tau'$, a sestrojme střed s koule λ, která probíhajíc bodem o dotýká se roviny τ' v bodě b' podle úlohy 16. Bod s je středem koule $\varkappa$, sb' poloměr. Rovina $\tau'' \parallel \tau$, jejíž vzdálenost od středu o jest o r menší, než vzdálenost τo, dá výsledek druhý.

20. Dvě tečné koule μ, ν a dotyčný bod b na kouli ν. Položíme-li bodem b tečnou rovinu τ ke kouli ν, dostaneme úlohu předchozí: dáno τ, b, μ. —

Řada těchto úloh rozhojní se o dalších 20, připojíme-li jakožto čtvrtý prvek *přímku*, které žádaná koule $\varkappa$ má se dotýkati. Mnohé však z těchto úloh vedou ke konstrukcím složitým, jichž elementární geometrií nelze vůbec odůvodniti (viz na př. řešení úlohy: sestrojiti kouli dotýkající se čtyř přímek mimoběžných, uveřejněné v Časopise mathematickém, ročník 1891, str. 6, autorem tohoto článku [1]). Jen některé úlohy sem spadající lze snadno a elementárně řešiti. Několik takových příkladů budiž tuto položeno.

21. Koule μ buď dána čtyřmi tečnami A, B, C, D, z nichž prvé tři leží v jedné rovině ϱ. Vepišme do trojúhelníka, jejž omezují tečny A, B, C, kružnici L, stanovme průsečík p čtvrté tečny D s rovinou ϱ, veďme bodem p tečnu $\overline{pq}$ ke kružnici L a učiňme na tečně D $\overline{pt} = \overline{pq}$; t je dotyčný bod tečny D na kouli μ. Kolmice K, postavená v středu kružnice L na rovinu ϱ, a rovina σ', položená bodem $t \perp D$, protnou se v středu s koule μ. Druhý bod t' na D, jehož $\overline{pt'} = -\overline{pt}$, dá výsledek druhý. Symmetrály vnějších úhlů $\triangle ABC$ dají středy dalších tří kružnic a tím dalších 6 koulí úloze hovících.

Dán-li místo tečny čtvrté D bod d, stačí spojiti bod d s bodem e na kružnici L zvoleným, a v středu tětivy $\overline{de}$ postaviti rovinu $\varrho \perp \overline{de}$; průsečík $(\varrho K) \equiv s$.

22. Tři tečny A, B, C procházející jedním bodem v, čtvrtá tečna D mimoběžná k A, B, C. Proložme přímkami A, B, C rotační plochu kuželovou ε, která dotýkati se bude žádané koule $\varkappa$ podél určité kružnice. Osu její O obdržíme v průsečnici rovin ξ, η, jež úhly AB, AC rozpolujíce stojí na jejich rovinách

[1]) Srovnej též s publikací »V. Jarolímek, O některých geom. místech středu plochy kulové« ve výroční zprávě c. k. vyšší reálky v Hradci Králové za rok 1892—93.

kolmo[2]). Proložme rovinu ϱ bodem v a tečnou D. Rovina ϱ seče kuželovou plochu ε ve dvou přímkách E, F a žádanou plochu kulovou $\varkappa$ v kružnici M, která přímek E, F, D bude se dotýkati. Vepišme tedy do $\triangle EFD$ kružnici M, a v středu jejím o postavme kolmici $K \perp \varrho$. Přímka K protne osu O v středu s koule $\varkappa$; její poloměr $r = \overline{sa} \perp A$. Kružnice N, která se dotýká přímek E, F a strany D *vně* trojúhelníka EFD, dá výsledek druhý. Ježto však tečna D probíhá *čtyřmi* rotačními kuželi, jež přímkami A, B, C lze proložiti, obdržíme výsledků celkem osm.

Dána-li místo čtvrté tečny D koule λ, jíž koule $\varkappa$ má se dotýkati, položme ke kuželi ε tři tečné roviny τ, σ, φ, a řešme pak úlohu τ, σ, φ, λ podle úl. 12. — Dán-li místo koule λ bod a, řešíme úlohu τ, σ, φ, a podle úl. 7.

23. Dány tři tečné roviny τ, σ, φ a jedna tečná přímka D. *Vepišme* do trojhranu $\tau\sigma\varphi$ rotační kužel ε, jehož osa O je v průsečnici rovin půlících stěnové úhly $\tau\sigma$, $\tau\varphi$, a pokračujme pak podle úlohy 22. Výsledků bude celkem 8 jako tam.

24. Čtyři tečny A, B, C, D, z nichž každé dvě sousední se protínají tak, že všecky čtyři tvoří sborcený čtyřúhelník. Dotýkají-li se ramena úhlu AB koule $\varkappa$, leží střed koule s v rovině ϱ, která rozpolujíc úhel AB stojí na rovině jeho kolmo. Rozpůlíme-li obdobně úhly BC, CD rovinami $\sigma \perp BC$, $\tau \perp CD$, dá průsečík rovin $(\varrho\sigma\tau) \equiv s$ střed koule $\varkappa$, $\overline{sa} \perp A$ její poloměr. Neboť spustíme-li $\overline{sb} \perp B$, $\overline{sc} \perp C$, $\overline{sd} \perp D$, bude, protože s leží v rovině souměrnosti ϱ úhlu AB, $\overline{sa} = \overline{sb}$; s je v rovině souměrnosti σ úhlu BC, tedy $\overline{sb} = \overline{sc}$, a s je posléze v rovině souměrnosti τ úhlu CD, pročež $\overline{sc} = \overline{sd}$, tudíž $\overline{sa} = \overline{sb} = \overline{sc} = \overline{sd}$. Konstrukci lze patrně vykonati i tehdy, když tečny D, A se neprotínají, takže není právě nutno, aby dané tečny tvořily čtyřúhelník uzavřený; ale stačí, aby se tři dvojiny tečen protínaly. Rozpůlením vedlejších úhlů AB, BC, CD dojdeme k výsledkům dalším. Celkem jest obecně osm koulí, jež dotýkají se daných čtyř přímek.

---

[2]) Anebo: Vnesme na A, B, C libovolnou úsečku $\overline{va} = \overline{vb} = \overline{vc}$, proložme body a, b, c rovinu ϱ a spusťme z bodu v kolmici $O \perp \varphi$.